

วัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับ และมะเร็งท่อน้ำดี: กรณีศึกษาลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง

The Thai-Lao Culture and The Solution of Liver Fluke and Cholangiocarcinoma: A Case Study in The Middle Songkhram River Basin

เทพพร มั่งธานี (Thepporn Mungthaneer)¹

Received: June 14, 2019

Revised: July 8, 2019

Accepted: August 7, 2019

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี กรณีศึกษาลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง มีวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาของวัฒนธรรมการกินปลาดิบในอีสาน 2) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชนในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี และ 3) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ในภาคอีสาน วิธีการวิจัยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ผลการศึกษา พบว่า ในภาคอีสานพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการกินปลาดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ ตั้งแต่ยุคที่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร แสดงให้เห็นถึงความชุกชุมของปลาเกล็ดขาว และพบร่องรอยปลาดิบในวรรณคดีสำคัญของอีสานที่บันทึกด้วยอักษรไทน้อยและอักษรธรรม มีวัฒนธรรมชุมชนที่สัมพันธ์กับการกินปลาเกล็ดขาวดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ และพบรูปแบบการถ่ายทอดวัฒนธรรมการกินทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับชุมชนหรือสังคม และพบว่า มิติทางวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ปัญหาดังกล่าวทางวัฒนธรรมการกินนั้น

¹ สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

มี 3 ระดับ คือ 1) ระดับการตระหนักรู้และความเข้าใจขั้นพื้นฐาน 2) ระดับการปรับเปลี่ยนและโต้แย้งคุณค่า แต่ประนีประนอมในทางปฏิบัติ และ 3) ระดับการสร้างการรับรู้แก่ชุมชนและสร้างการมีส่วนร่วมให้กับชุมชน

คำสำคัญ: วัฒนธรรมไท-ลาว, วัฒนธรรมการกินปลาดิบ, ประวัติวัฒนธรรมการกิน, การแก้ปัญหาโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม, พยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี

Abstract

The objectives of this study of *“The Thai-Lao Culture and the Solution of Liver Fluke and Cholangiocarcinoma: A Case Study in the Middle Songkhram River Basin”* were to study: 1) the history of raw (cyprinoid) fish consumption culture in Isaan, 2) the raw (cyprinoid) fish consumption culture of communities in the study area related to problems of liver fluke and cholangiocarcinoma, and 3) Thai-Lao culture and problem solving of liver fluke and cholangiocarcinoma in Isaan. The qualitative research was used in this study. This research’s results have shown that evidence related to raw (cyprinoid) fish consumption culture has been found in Isaan since the era with written evidence showing the abundance of cyprinoid fish, and traces of raw cyprinoid fish eating had been found in the important literature of Isaan recorded with Tai Noi and Dharma characters. There was also a community culture that has been related to eating raw or partially cooked cyprinoid fish. In addition, the pattern of conveying eating culture was found in both individual level, family level, and community or social level. It was also found that in the Tai-Lao cultural dimension, the solutions of cultural eating problems were divided into 3 levels: 1) the level of awareness and basic understanding, 2) the level of modification and value argumentation but compromise in practice, and 3) the level of building awareness for the community and creating community participation.

Keywords: Thai-Lao Culture, Raw Fish Consumption Culture, History of Eating Culture, Problem Solving by Cultural Dimension, Liver Fluke and Cholangiocarcinoma

บทนำ

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี กรณีศึกษากลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง ครั้งนี้อยู่ภายใต้โครงการการศึกษาข้อมูลและชุดความรู้พื้นฐานทางสังคมเกี่ยวกับพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ซึ่งมุ่งศึกษาองค์ความรู้พื้นฐาน และคุณค่าพื้นฐานด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เพื่อได้แนวทางและแนวปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว นับเป็นโครงการวิจัยที่ 10 ของโครงการแก้ไขปัญหาพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Cholangiocarcinoma Screening and Care Program: CASCAP) ของสถาบันวิจัยมะเร็งท่อน้ำดี คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปัจจุบันเป็นโครงการหนึ่งได้รับการผลักดันให้เป็นวาระแห่งชาติได้ ตามแผน “ยุทธศาสตร์ทศวรรษการแก้ปัญหายาเสพติดใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี” จะทำให้การแก้ปัญหานี้ถูกยกระดับความสำคัญจากงานวาระภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นงานระดับชาติ และมีความยั่งยืนอย่างเป็นรูปธรรม มีการกำหนดหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีงบประมาณให้สามารถทำงานได้ โดยที่มีเป้าหมายว่า จะต้องลดการติดเชื้อพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีให้อยู่ในระดับที่ไม่เป็นปัญหาทางสาธารณสุขอีกต่อไป (ณรงค์ ชันดีแก้ว, 2559)

การศึกษาประเด็นทางวัฒนธรรมนั้นเป็นการขยายมุมมองการแก้ปัญหายาเสพติดไปสู่รากฐานทางวัฒนธรรมเพื่อใช้วัฒนธรรมเป็นฐานในการแก้ปัญหายาเสพติด โดยเริ่มจากการศึกษาความเป็นมาของวัฒนธรรมชุมชนของพื้นที่ที่ศึกษา หรือประวัติศาสตร์ของวัฒนธรรมชุมชนอีสานเหนือซึ่งมีรากฐานวัฒนธรรมไท-ลาวล้านช้าง เริ่มตั้งแต่วัฒนธรรมกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน หรือศึกษาประเด็นเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural landscape) ศึกษาเรื่องการเผยแพร่พระพุทธศาสนา และการยอมรับปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ตามคติทางพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ความเชื่อและประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ในฐานะที่เป็นสิ่งขับเคลื่อนวัฒนธรรมและประเพณีชุมชน โดยมุ่งประเด็นการศึกษาไปที่การก่อเกิดวัฒนธรรมการกิน (Eating cultures) โดยเฉพาะการกินปลาเกล็ดขาวดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ ของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน

ประเด็นในการศึกษาเพื่อให้เห็นว่า การก่อเกิดอัตลักษณ์การกิน (Eating identities) ของผู้คนในพื้นที่ที่ศึกษาและส่วนหนึ่งกลายมาเป็นอัตลักษณ์การกินของชุมชนมีความสัมพันธ์กับรากฐานทางวัฒนธรรมไท-ลาวอย่างไร นอกจากนั้นยังศึกษาวิธีการกินในเชิงวัฒนธรรมว่า เป็นสิ่งแสดงออกทางวัฒนธรรม เพราะไม่เพียงเป็นการแสดงออกถึงความอยู่รอดตามวิถีธรรมชาติ แต่เป็นการแสดงอัตลักษณ์บางอย่างที่เชื่อมโยงไปถึงสถานภาพทางสังคมของผู้คนในพื้นที่ รวมถึงการเข้าถึงทรัพยากร การกระจายรายได้ และสถานทางเศรษฐกิจ ซึ่งเชื่อมโยงกับนโยบายสาธารณะด้วย ทั้งนี้เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับนโยบายในการขับเคลื่อนการกินที่ปลอดภัยเพื่อเป็นทางเลือกวิธีการกินที่ดีกว่าในทุกมิติ โดยเชื่อมโยงประเด็นเรื่องคุณค่าเรื่องการกิน (Eating value) ที่มาจากวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐาน ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าที่มาจากคติความเชื่อ ศาสนา และประเพณีท้องถิ่น เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรกินในระดับปัจเจกบุคคล นำไปสู่สุขภาพ และปลอดภัยจากโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในส่วนเกิดจากพฤติกรรมด้านการกิน โดยใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐาน ทั้งนี้เนื่องจากสิ่งที่กำหนดวิถีหรือหรือรูปแบบการกินส่วนหนึ่งมาจากความรับผิดชอบทางจริยธรรม (Ethical responsibility) ซึ่งสิ่งที่กำหนดคุณค่าทางจริยธรรมของชุมชนนั้นส่วนหนึ่งมาจากพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ ศาสนา คติความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการรับรู้และทำที่ต่อองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการกินที่กลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชนยึดถือปฏิบัติ และได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการทางสังคมจากหน่วยงานต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยรวมเรียกว่า เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่มีลักษณะเป็นพลวัต (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และปรีชา อุยตระกูล, 2560)

สืบเนื่องจากในปัจจุบันพบว่า การกินปลาเกล็ดขาวดิบตามแหล่งน้ำจืดเป็นสาเหตุสำคัญอันดับต้นของโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ซึ่งเกิดจากความผิดปกติของเซลล์เยื่อบุน้ำดีทั้งในและนอกตับ พยาธิใบไม้ตับตัวอ่อนระยะติดต่อ (Metacercariae) จะอาศัยอยู่ในเนื้อมปลาน้ำจืดพื้นบ้าน เช่น ปลาตะเพียน ปลาแม่สะแต้ง ปลาชิว ปลาสร้อย ปลาแก้มขี้ ปลาขาวนา ปลาขาว ปลากระสูบ เมื่อคน/สัตว์กินปลาดิบหรือสุก ๆ ดิบ พยาธิตัวอ่อนในปลาก็จะเข้าสู่ร่างกาย เข้าสู่ลำไส้เล็ก (ซึ่งมีรูเปิดของท่อน้ำดีจากตับเปิดเข้าสู่ลำไส้เล็ก) เข้าสู่ตับผ่านทางรูเปิดของท่อน้ำดี และเข้าไปเจริญเติบโตในท่อน้ำดีในตับต่อไป พยาธิใบไม้ตับเป็นพยาธิที่ตัวเต็มวัยของพยาธิอาศัยอยู่ใน

ทางเดินน้ำดี พบได้ทั่วไปในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง และในภาคเหนือของประเทศไทย มีผู้ที่อยู่ในกลุ่มเสี่ยงต่อมะเร็งท่อน้ำดีที่เกิดจากการติดเชื้อพยาธิใบไม้ในตับประมาณ 6,000,000 คนทั่วประเทศ คนไทยเสียชีวิตจากโรคมะเร็งท่อน้ำดีจำนวนประมาณ 10,000-20,000 รายต่อปี โดยครึ่งหนึ่งเป็นประชากรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 14,000 คน ต่อเนื่องกันมาหลายปี และภาคอีสานได้รับการบันทึกว่า เป็นแหล่งที่พบผู้ป่วยโรคมะเร็งท่อน้ำดีสูงที่สุดในโลก คนอีสานเสียชีวิตจากมะเร็งท่อน้ำดีมีอัตราสูงสุดในประเทศไทยและในโลก ประมาณ 90% ของคนอีสานที่เป็นมะเร็งท่อน้ำดีส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ 40-60 ปี ซึ่งเป็นหัวหน้าหรือกำลังสำคัญของครอบครัว (พวงรัตน์ ยวงวิชัย, ม.ป.ป.) ปัญหาโรคพยาธิใบไม้ในตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสานยังคงอยู่ต่อเนื่องมารวมศตวรรษ นับตั้งแต่การค้นพบโรคนี้ แม้หน่วยงานทางสาธารณสุขจะได้ร่วมรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ในการระวังป้องกัน และควบคุมโรคพยาธิใบไม้ในตับอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีการระบาดของโรคพยาธิใบไม้ในตับลดลงเป็นบางครั้งจากร้อยละ 36 ในปี 2531 เป็นร้อยละ 10 ในปี 2545 แต่บางพื้นที่ในภาคอีสานกลับพบว่า ความถี่ของการติดเชื้อของโรคพยาธิใบไม้ในตับของผู้ป่วยมีความผันแปรอย่างมาก โดยเฉพาะการติดเชื้อพยาธิใบไม้ในตับของพยาธิใบไม้ในตับ ซึ่งพบการเกิดโรคมะเร็งท่อน้ำดีในผู้ป่วยที่อายุมากกว่า 40 ปี ยังไม่ลดลง มีความผันแปรตั้งแต่ร้อยละ 2 ถึงร้อยละ 70 สถิติการเกิดโรคอยู่ระหว่าง 93-318 คน ต่อประชากรหนึ่งแสนคนต่อปี ปัจจุบันสถานการณ์การระบาดของโรคมะเร็งท่อน้ำดีไม่ได้มีแนวโน้มลดลงตามโรคพยาธิใบไม้ในตับอย่างที่ควรจะเป็น (ไพฑูรย์ สิทธิถาวร, ม.ป.ป.) ในเขตอีสานเหนือซึ่งถือเป็นดินแดนใจกลาง (Heartland) ของสังคมวัฒนธรรมไท-ลาว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และปรีชา อุตระกุล, 2560) มีผลผลิตของชุมชนคือ ข้าวกับปลาเป็นหลัก นับเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมการกินที่พึ่งพิงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำสงครามที่อุดมสมบูรณ์มีปลาหลากหลายชนิด ในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดนครพนม ได้มีการดำเนินโครงการป้องกันแก้ไขปัญหาระบาดของโรคพยาธิใบไม้ในตับอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา ทำให้อัตราการความชุกของโรคพยาธิใบไม้ในตับลดลงในระดับหนึ่ง แต่มีอัตราการเสียชีวิตด้วยโรคมะเร็งตับและมะเร็งท่อน้ำดีเป็นอันดับหนึ่ง ต่อเนื่องเรื่อยมาตั้งแต่ปี 2552 จนถึงปี 2555 จากข้อมูลผลการดำเนินงานคัดกรองกลุ่มเสี่ยง ตามเกณฑ์ความเสี่ยงที่กำหนดในพื้นที่นำร่อง 27 ตำบล พบว่า

ประชาชนที่ได้รับการคัดกรอง 121,777 คน มีความเสี่ยง 26,161 คน คิดเป็นร้อยละ 21.48 จากสถานการณ์ปัญหา และข้อมูล ดังกล่าวที่ชี้ชัดว่า พยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี เป็นปัญหาสาธารณสุขสำคัญของจังหวัดนครพนม ที่ต้องเร่งรัดจัดการแก้ไขปัญหาเป็นการเร่งด่วน ในส่วนสถานการณ์โรคพยาธิใบไม้ตับในอำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนมที่เป็นพื้นที่ที่ศึกษาพบว่า ปี 2557, 2558, 2559 มีอัตราความชุกพบไข้พยาธิใบไม้ตับ 350.08, 27.71, และ 152.51 ตามลำดับ และปี 2557, 2558, 2559 พบอัตราการป่วยตายด้วยโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี 8.75, 26.26, 13.07 ต่อแสนประชากร เฉพาะในเขตพื้นที่ตำบลสามผง ในปี 2559 มีประชาชนป่วยตายด้วยโรคมะเร็งตับและมะเร็งท่อน้ำดี สูงรองเป็นอันดับ 2 จากการป่วยตายด้วยโรคหัวใจล้มเหลว และจากการตรวจหาไข่พยาธิในปี 2557, 2558 พบร้อยละ 4.13, ร้อยละ 4.42 ตามลำดับ (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม, 2557)

จะเห็นได้ว่า สาเหตุสำคัญของโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญหรือเพราะโชคชะตาของชาวอีสานตามวิธีคิดแบบชะตากรรมนิยมหรือพรหมลิขิต (Fatalism) แต่หลายฝ่ายทราบกันดีว่า วัฒนธรรมการกินปลาเกล็ดขาวดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ เป็นสาเหตุสำคัญของโรคดังกล่าวตามที่กล่าวแล้วข้างต้น ส่วนหนึ่งของปัญหาฝังอยู่ในรากฐานทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมการกิน (Eating cultures) การศึกษาและการให้ความรู้ทั้งด้านสาธารณสุขและทางวัฒนธรรมดังกล่าวจะทำให้ชาวอีสานทั้งที่เป็นกลุ่มเสี่ยงและเยาวชน เห็นแนวทางการเปลี่ยนแปลงชะตากรรมและกำหนดชะตากรรมของตนเอง สามารถนำสมรรถนะทางวัฒนธรรม (Cultural competencies) ของชาวอีสาน ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปแบบพฤติกรรมการกินบนเงื่อนไขทางวัฒนธรรม (Cultural conditions) ที่เอื้อต่อการพัฒนาในอนาคตบนฐานของวัฒนธรรมชุมชนอย่างยั่งยืน

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้เสนอโครงการศึกษามิติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ภายใต้โครงการการศึกษาข้อมูลและชุดความรู้พื้นฐานทางสังคมเกี่ยวกับพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี เพื่อเป็นส่วนประกอบองค์ความรู้ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในการแก้ปัญหาพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ในลักษณะสหวิทยาการเพื่อให้นำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างบูรณาการเนื่องจากปัญหาดังกล่าวไม่ใช่ปัญหาการขาดองค์ความรู้หรือเทคนิคทางวิทยาศาสตร์

อย่างเดียว แต่ปฐมเหตุของปัญหาส่วนหนึ่ง เป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมศึกษาด้วย อีกทั้งเพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดยุทธศาสตร์เชิงวัฒนธรรม เพื่อแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสานอย่างยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของวัฒนธรรมการกินในอีสานที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี
2. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชนในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี
3. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสาน

ขอบเขตของโครงการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา มีดังนี้ 1) บริบทของชุมชนที่ศึกษาเน้นบริบททางวัฒนธรรมของชุมชนที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี 2) ความเป็นมาของวัฒนธรรมการกินในอีสานที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี 3) วัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชนในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี 4) มิติของวัฒนธรรมกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสาน ในครั้งนี้เป็นการศึกษาจากวัฒนธรรมไท-ลาวอันเป็นวัฒนธรรมหลักในภาคอีสานปัจจุบัน

ขอบเขตเชิงพื้นที่: พื้นที่ภาคอีสานเหนือ บริเวณลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง โดยศึกษาชุมชนหมู่บ้านในลุ่มน้ำสงคราม 2 หมู่บ้าน

ขอบเขตเวลา: ตั้งแต่เดือน มกราคม 2561-มิถุนายน 2561 (ระยะเวลา 6 เดือน)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้รับทราบความเป็นมาของวัฒนธรรมการกินในอีสานที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี

2. ได้รับทราบวัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชนในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี
3. ได้รับทราบแนวทางการสร้างวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาระบาดของโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสาน
4. ได้รับทราบแนวทางการแก้ไขปัญหาระบาดของโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสานโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาสาธารณสุขเชิงวัฒนธรรมต่อไป

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ โรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี แนวคิดเกี่ยวกับพื้นฐานด้านคติความเชื่อของวัฒนธรรมไท-ลาว และวัฒนธรรมปลาในลุ่มน้ำสงคราม มีเนื้อหาโดยสังเขปได้ดังนี้

1. โรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี

โรคพยาธิใบไม้ตับ (Liver fluke) คือ โรคที่เกิดจากท่อน้ำดีภายในตับติดเชื้อพยาธิ ที่เรียกว่า พยาธิใบไม้ตับ ซึ่งส่งผลให้ท่อน้ำดีเกิดการอักเสบเรื้อรังร่วมกับเกิดการอุดตันของท่อน้ำดีในตับจากตัวและไข่ของพยาธิ สำหรับประเทศไทย พบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสูงถึง 72-87% ซึ่งพบได้ในทุกอายุตั้งแต่ในเด็กเล็กไปจนถึงในผู้สูงอายุ โดยอายุที่พบโรคได้สูงสุด คือ ช่วง 55-64 ปี พบในผู้หญิงและผู้ชายใกล้เคียงกัน

มะเร็งท่อน้ำดี (Cholangiocarcinoma) เป็นมะเร็งชนิดหนึ่งที่เกิดกับท่อน้ำดีซึ่งเป็นอวัยวะที่นำน้ำดีจากตับมายังลำไส้เล็กมะเร็งอื่น ๆ ในทางเดินน้ำดี เช่น มะเร็งตับอ่อน มะเร็งถุงน้ำดี มะเร็งของกระเพาะปัสสาวะของวาเตอร์ เป็นต้น (มูลนิธิมะเร็งท่อน้ำดี, 2559)

2. แนวคิดเกี่ยวกับพื้นฐานด้านคติความเชื่อของวัฒนธรรมไท-ลาว

ตามตามหลักฐานทางโบราณคดี พื้นที่ในภาคอีสานของไทย เป็นดินแดนที่มีความเชื่อและประเพณีที่เป็นของตนเองมาก่อนสมัยประวัติศาสตร์ จึงเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งสะสมวัฒนธรรมมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้นความเชื่อทางศาสนา

ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จัดเข้าในกลุ่มของความเชื่อในศาสนาแบบดั้งเดิม ซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ผี สาง เทวดา อำนาจที่ลึกลับของไสยศาสตร์ และโชคกลางต่าง ๆ ความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับความเชื่อในศาสนาตั้งเดิมในส่วนต่าง ๆ ของโลกในสมัยประวัติศาสตร์ ศาสนาที่เคยเจริญรุ่งเรืองในดินแดนแถบนี้ คือ ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากบริบททางวัฒนธรรมที่เด่น ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี (Dvaravati culture) วัฒนธรรมเขมรสมัยพระนคร (Khmer culture) วัฒนธรรมกลุ่มไท-ลาว หรือวัฒนธรรมล้านช้าง (Lanchang culture) ดังกล่าวแล้วข้างต้น ในส่วนการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้นั้น จะเห็นได้ว่า ในเบื้องต้นพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์และประชาชนในดินแดนแถบนี้นี้ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ 12-15 ในขณะที่พระพุทธศาสนาแบบมหายานจากจีนก็เริ่มเข้ามาเผยแผ่ในยุคนี้ด้วย แต่ในช่วงนี้พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ได้รับการยอมรับนับถือมากกว่า นอกจากพระพุทธศาสนาแล้วศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็น่าจะเข้ามามีอิทธิพลบ้างแล้ว ต่อมาศาสนาพราหมณ์-ฮินดูได้รับการยอมรับนับถือมากที่สุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-18 ดังปรากฏหลักฐานที่เป็นปราสาทหินทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลางและขนาดเล็กกระจายอยู่ทั่วภาคอีสาน (รัชช ปุณโณทก, 2527) จากพัฒนาการดังกล่าวทำให้เกิดความเชื่อพื้นฐานของวัฒนธรรมไท-ลาวประกอบด้วยความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมแบบไสยศาสตร์ท้องถิ่น คติความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาเถรวาท ลักษณะการสร้างสรรคศิลป์และวัฒนธรรมประเพณีนั้นผสมผสานระหว่างคติความเชื่อดังกล่าว จนกลายเป็นอัตลักษณ์พระพุทธศาสนาศาสนาแบบอีสานที่มีลักษณะเป็นศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular buddhism)

3. วัฒนธรรมปลาในลุ่มน้ำสงคราม

สำหรับวัฒนธรรมปลาในลุ่มน้ำสงคราม เกิดจากการศึกษาเพื่อที่จะเข้าใจวิถีชีวิตชาวอีสาน ซึ่งดูจากกระบวนการปรับตัวเองของมนุษย์เข้ากับสภาพแวดล้อมแล้วสร้างวัฒนธรรมขึ้นเพื่อการมีชีวิตรอดร่วมกัน (Survival)

แม่น้ำสงครามมีความยาวประมาณ 420 กิโลเมตร มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน บริเวณภูผาหัก ภูผาเหล็ก เขตอำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร กับอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ไหลย้อนขึ้นไปทางเหนือผ่านอำเภอหนองหาน

อำเภอบ้านดุง เขตจังหวัดอุดรธานี เข้าสู่เขตสกลนครอีกที่อำเภอบ้านสว่างแดน อำเภอบ้านม่วง ไหลวกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ในเขตอำเภอคำตากกล้า อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอพรเจริญ อำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬในปัจจุบัน จากนั้นผ่านเข้าสู่เขตอำเภอนาทม บ้านปากยาม บ้านศรีเวินชัย ตำบลสามผง บ้านดงหนองบัว ตำบลบ้านข่า บ้านแค ตำบลสามผง บ้านท่าบ่อ บ้านนาเพียง บ้านหาดแพง บ้านโพนก่อ ตำบลนาคำ ในเขตอำเภอศรีสงคราม แล้วเข้าสู่อำเภอท่าอุเทน ไหลลงแม่น้ำโขงที่ตำบลไชยบุรี อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

วัฒนธรรมปลา ในลุ่มน้ำสงครามนั้นถูกเรียกขานคู่ไปกับวัฒนธรรมข้าว และวัฒนธรรมเกลือ และวัฒนธรรมปลาร้า เนื่องจากลักษณะของกลุ่มน้ำสงครามมีปลาที่เกิดในแหล่งน้ำตามธรรมชาติจำนวนมากว่าหนึ่งร้อยชนิด ปลาจึงเป็นอาหารหลักคู่กับข้าว ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับมีปลามากมายทั้งด้านเครื่องมือในการจับปลา การแสวงหาแหล่งที่อยู่ของปลา การทำปลาเป็นอาหารในรูปแบบต่าง ๆ และเมื่อมีปลาจำนวนมากแล้ว สิ่งที่มีอยู่ในลุ่มน้ำสงคราม คือ เกลือ ชุมชนในลุ่มน้ำสงครามนำเกลือมาทำปลาร้า เกลือเป็นสิ่งที่จำเป็นในการทำปลาร้า ทำให้เกิดวัฒนธรรมที่นิยมเรียกกันอีกวัฒนธรรมหนึ่ง คือ วัฒนธรรมปลา เมื่อมีข้าว มีปลา มีเกลือ และมีปลาร้า ก็เกิดความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เมื่อมีความมั่นคงทางอาหารการสร้างสรรค์สังคม และวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ จึงตามมา ดังนั้นในวัฒนธรรมไท-ลาว เมื่อกล่าวถึงความมั่นคงทางอาหาร จึงต้องกล่าวถึงสิ่งที่เป็หัวใจของความมั่นคง คือ ข้าว ปลา เกลือ และปลาร้า และวัฒนธรรมการกินอันเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนก็เริ่มจากสิ่งดังกล่าว

มิติทางวัฒนธรรมในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับความหมายของวัฒนธรรมในแง่วัฒนธรรมศึกษาที่หมายถึงวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมทุกมิติตั้งแต่เกิด การเป็นอยู่ การกิน การตาย การมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน รวมทั้งระบบสังคมและประเพณีที่มนุษย์สร้างเพื่ออยู่ร่วมกัน ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ที่ผ่านมามีการศึกษาวิจัยข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพยาธิใบไม้ในตับและมะเร็งท่อน้ำดี ในประเด็นต่าง ๆ มีการค้นพบข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมบางส่วนที่เกี่ยวกับโรคพยาธิใบไม้ในตับและมะเร็งท่อน้ำดี กล่าวคือ ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับอัตราการติดเชื้อพยาธิใบไม้ในตับ พบว่า

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตชลประทานมีอัตราการเป็นโรคพยาธิใบไม้ตับสูงกว่าบริเวณอื่น และบริเวณที่ได้รับน้ำจากการชลประทานนานกว่า จะมีอัตราการเป็นโรคพยาธิใบไม้ตับที่สูงกว่าด้วย (สันต์ศิริ ธรรมณี และคณะ, 2541) ปัจจัยด้านพฤติกรรมที่ทำให้ติดเชื้อพยาธิใบไม้ตับซ้ำพบว่า ผู้ที่ติดเชื้อโรคพยาธิใบไม้ตับซ้ำ ก็คือผู้ที่มีพฤติกรรมสุขภาพทั่วไปไม่ค่อยดี ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวมักจะเป็นลักษณะเฉพาะของเพศชาย ส่วนใหญ่มักจะมีพฤติกรรมบริโภคปลาดิบหรือปรุงไม่สุก กับเพื่อนหรือญาติในครอบครัว เป็นผลให้สมาชิกในครัวเรือนติดเชื้อโรคพยาธิใบไม้ตับไปด้วย (บุญจันทร์ จันทร์มหา, 2543) พฤติกรรมที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีของชุมชนพบว่า ประชาชนยังมีพฤติกรรมที่เสี่ยงต่อการติดเชื้อโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี การที่จะลดอัตราการป่วยและตายจากโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ควรจะส่งเสริมการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของประชาชนให้สอดคล้องกับปัญหาและวิถีชีวิตของชุมชน (อังษณา ยศปัญญา และคณะ, 2558) นอกจากนั้นในงานวิจัยข้างต้นยังพบเรื่องการพัฒนารูปแบบการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการป้องกันโรคพยาธิใบไม้ตับในชุมชน (กรัณฐรัตน์ บุญช่วยธนาสีทธิ์ และคณะ, 2557)

สำหรับงานวิจัยมิติทางวัฒนธรรมและวัฒนธรรมการกินในอีสาน มีงานวิจัยด้านวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทยแถบลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งพบวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตประกอบด้วยพิธีกรรม ประเพณี ความเชื่อ คุณธรรมจริยธรรม ตลอดจนภาษาและวรรณกรรม (อุดม จุมพลหล้า และคณะ, 2549) การใช้มิติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอาหาร พบการใช้มิติเรื่องความเชื่อเป็นรูปแบบหนึ่งในการฟื้นฟูแหล่งอาหารอีสาน (จำเนียร มัตกิต และคณะ, 2557) ด้านวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ มีงานวิจัยที่พบองค์ความรู้เรื่องปลาธรรมชาติในภาคอีสาน ซึ่งศึกษาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ โดยศึกษาจากภูมิปัญญาคณาสาปลาในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง (บุญชู วัฒงษา และคณะ, 2555) ด้านวัฒนธรรมการกินในอีสาน พบภูมิปัญญาด้านอาหารชนชาติพันธุ์ชาวผู้ไทที่เป็นเอกลักษณ์แสดงออกถึงความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชาติพันธุ์ (นวรรัตน์ บุญภิกษะ, ม.ป.ป.) อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีงานวิจัยนำเสนอประเด็นทางวัฒนธรรมเพื่อวิเคราะห์วัฒนธรรมการกินปลาดิบตามมุมมองเชิงวัฒนธรรม ดังวัตถุประสงค์ของโครงการศึกษาครั้งนี้

5. บริบทชุมชนที่ศึกษา

พื้นที่ที่ศึกษาครั้งนี้ คือ บ้านสามผง ตำบลสามผง และบ้านข่า ตำบลบ้านข่า อำเภอกีรีสงคราม จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนกลาง ระหว่างปากลำนํายามถึงปากลำนํ้าอูน โดยทั้งสองหมู่บ้านมีแม่น้ำสงคราม เป็นจุดที่เป็นแดนแดนที่ไหลผ่านและกั้นระหว่าง 2 ตำบล จึงถือว่าแม่น้ำสงครามเป็นแดนแดนของชุมชนในเชิงกายภาพ ประเด็นบริบทชุมชนด้านประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ และการตั้งถิ่นฐาน ทั้งสองหมู่บ้านมีกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวและไทญ้อที่อพยพมาจากเวียงจันทน์มาตั้งถิ่นฐานในเขตอีสานเหนือ เป็นกลุ่มคนที่มีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมไท-ลาว มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการตั้งถิ่นของชาวอีสานตั้งแต่บรรพบุรุษ สะท้อนภูมิปัญญาการเลือกพื้นที่แหล่งน้ำเป็นที่ตั้งถิ่นและประกอบอาชีพ ปัจจุบันบ้านสามผงแบ่งเป็น 5 หมู่บ้าน มีจำนวนครัวเรือน 761 หลังคาเรือน ประชากร 2,564 คน แยกเป็นชาย 1,260 คน และหญิง 1,304 คน ส่วนบ้านข่า แบ่งเป็น 5 หมู่บ้าน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 1,080 ครอบครั ประชากร 3,749 คน แยกเป็นประชากรชาย 1,825 คน และหญิง 1,924 คน จากการศึกษาบริบทชุมชนด้านวัฒนธรรมยังแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ที่ศึกษาการเป็นแหล่งกำเนิดของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มีความโดดเด่นด้านการปฏิบัติปฏิบัติชอบเป็นสำคัญ ทำให้เป็นชุมชนที่มั่นคงในพระรัตนตรัย มีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของชีวิต ประเพณี และวิถีปฏิบัติของชุมชน มีวัดเป็นศูนย์กลางและมีวิถีวัฒนธรรมของชาวพุทธที่งดามควรสืบทอด ส่งเสริม และอนุรักษ์ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ชุมชนที่ศึกษาแห่งนี้จึงนับเป็นตัวแทนหน่วยย่อยของวัฒนธรรมไท-ลาว อันเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักในอีสาน

วิธีการวิจัย

การศึกษาข้อมูลและชุดความรู้พื้นฐานทางสังคมเกี่ยวกับพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยมีขั้นตอน ดังนี้

- 1) การศึกษาบริบททางวัฒนธรรมของชุมชนและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชน จากข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary sources) และจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง
- 2) สร้างความเข้าใจกับผู้ที่เกี่ยวข้อง และเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ สทนากลุ่มย่อย และสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม
- 3) วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อค้นหาสมรรถนะทางวัฒนธรรม

ของชุมชน เพื่อกำหนดกิจกรรมนำไปแก้ปัญหายาธิปไตยไม้ดับและมะเร็งท่อน้ำดีร่วมกับชุมชน 4) นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตามลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative method)

กลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 48 คน ประกอบด้วย 1) ผู้นำทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมจำนวน 4 คน 2) ผู้นำชุมชนจำนวน 4 คน 3) ผู้สร้างวัฒนธรรมการกินจำนวน 4 คน 4) ผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมการกิน จำนวน 4 คน 5) กลุ่มเสี่ยงยาธิปไตยไม้ดับและมะเร็งท่อน้ำดีจำนวน 20 คน 6) กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนจำนวน 6 คน และ 7) กลุ่มย่อยที่รวมกลุ่มกันในโอกาสหรือประเพณีสำคัญจำนวน 6 คน

การวิจัยครั้งนี้ใช้ความรู้เกี่ยวกับโรคยาธิปไตยไม้ดับและมะเร็งท่อน้ำดีและวัฒนธรรมที่สำคัญในพื้นที่ คือ วัฒนธรรมไท-ลาว และวัฒนธรรมปลาในลุ่มน้ำสงครามเป็นข้อมูลพื้นฐาน ใช้แนวคิดวัฒนธรรมศึกษาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามตลอดจนอภิปรายผลการศึกษา

ผลการวิจัย

1. ด้านความเป็นมาของวัฒนธรรมการกินในอีสานที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคยาธิปไตยไม้ดับและมะเร็งท่อน้ำดี

วัฒนธรรมการกินเป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์และเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงอารยธรรมของมนุษย์ ในประวัติศาสตร์ภาคอีสานพบหลักฐานทางโบราณคดีในยุคต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการหรือร่องรอยการกินปลาติดนับแต่การตั้งถิ่นฐานในยุคแรกของชุมชนในภาคอีสาน คือ ยุคก่อนประวัติศาสตร์และยุคโบราณ ยุคประวัติศาสตร์ที่พบคันดิน คูน้ำ และคูเมืองที่อาจเป็นจุดเริ่มต้นของการติดยาธิปไตยไม้ดับจากการกิน และพบร่องรอยของการกินปลาดิบในวรรณกรรมสำคัญของอีสาน ในช่วงที่วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนารุ่งเรืองยังพบเรื่องเกี่ยวกับปลาและอาหารด้วย เช่น ในวรรณกรรมสินไซ ฉบับที่แปลโดยทรงวุฒิ ศรีวิไล มีการกล่าวถึงการปรุงอาหารแบบสุก ๆ ดิบ ๆ อยู่ด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งที่ท้าวเวสสุวรรณกล่าวถึงยักษ์กุมภกันทว่า หากจักเอามันไปคั่ว ต้มเหมือนอ่อมวัว ทำเป็นลาบ ก้อย และซั่ว หรือแกงส้ม ก็ก็ไม่ขัดซินสุเอย. (ทรงวุฒิ ศรีวิไล, 2556) และในวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่ ซึ่งเป็นวรรณกรรมสำคัญของอีสานมีการกล่าวถึงการกินก้อยปลาดิบด้วย แสดงให้เห็นว่า การกินปลาดิบ

เป็นที่นิยมในภาคอีสานมาอย่างยาวนาน จากวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนจนพัฒนามาเป็นวัฒนธรรมไท-ลาว ในปัจจุบัน

วัฒนธรรมการกินของชาวอีสาน มีคติความเชื่อและรูปแบบการกินที่สืบทอดต่อกันมาในครอบครัวและชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในแทบทุกพื้นที่ของอีสาน โดยเฉพาะชาติพันธุ์ไทยลาว พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการกินปลาดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ ตั้งแต่ยุคที่มีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร แสดงให้เห็นถึงความชุกชุมของปลาเกล็ดขาวและพบร่องรอยปลาดิบในวรรณคดีสำคัญของอีสานที่บันทึกด้วยอักษรไทน้อยและอักษรธรรม ในช่วงรอยต่อของวัฒนธรรมพราหมณ์-พุทธ มาสู่วัฒนธรรมไท-ลาว ซึ่งเป็นช่วงที่วรรณคดีแบบคติพุทธรุ่งเรืองในอีสาน (ปรีชา พิณทอง, 2532)

การกินปลาดิบในภาคอีสานนั้นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นแล้วหายไปเลยตามกาลเวลา แต่หากกลายเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์อีสานไปแล้ว เป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาแต่บรรพบุรุษ ชาวบ้านนิยมปรุงจากปลาดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ คือ ลาบปลา ก้อยปลา ส้มปลา ปลาจ่อม ส้มปลาน้อย หม่าปลา และปลาร้า ถือว่ารายการอาหารเหล่านี้เป็นอาหารประจำท้องถิ่นของคนอีสาน แน่นนอนว่าด้านหนึ่งนั้นสะท้อนถึงภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมายาวนาน และเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่มีอัตลักษณ์ของชาวอีสาน ถ้าเกิดการเสียชีวิตจากการกินดิบ ชาวอีสานส่วนหนึ่งมักเชื่อว่า เกิดจากอำนาจผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติที่สถิตในแหล่งธรรมชาติท้องถื่น

ต่อมาเมื่อมีการค้นพบพยาธิใบไม้ตับที่ก่อให้เกิดมะเร็งตับและมะเร็งท่อน้ำดีในช่วงร้อยกว่าปีที่ผ่าน และต่อมาในช่วงระยะ 30 กว่าปีที่ผ่านมามีกรณีให้เลิกกินปลาดิบอย่างต่อเนื่อง ทำให้ภาพพจน์ที่ไม่ดีต่อการกินปลาดิบ ปัจจุบันมีแนวโน้มการกินลดลงในกลุ่มอายุต่าง ๆ

2. ด้านวัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชนในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี

ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นบริบทชุมชนทางด้านกายภาพ พบว่าลักษณะทางกายภาพโดยทั่วไปของพื้นที่จะมีลักษณะลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มักจะถูกน้ำท่วมขังในช่วงฤดูกาลที่มีน้ำหลาก โดยในพื้นที่ชุมชนบ้านขาลักษณะทางชีวภาพของพื้นที่พบว่า จะมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติและแหล่งน้ำชุมชนสร้างขึ้นมากกว่า 20 แหล่ง มีพันธุ์ปลาเกล็ดขาวที่เป็นพาหะโรคพยาธิใบไม้ตับที่พบ

ในพื้นที่ที่ศึกษาอย่างชุกชุม คือ ปลาปาก (ปลาตะเพียน) ปลากระสูบ ปลาอีโตะ ปลาสร้อย ปลาหัวแข็ง ปลากุ่ม ปลาขาว ปลาคุยลามา ปลาชีว

นอกจากนั้นในพื้นที่ที่ศึกษามีชนิดของพืชผักที่นิยมกินกับก้อยปลา ในชุมชน ดังนี้ ผักกระโดนน้ำ ผักเม็ก ผักกูดง่อง ตีปลากัง ผักโคร่หางบาด ผักกระนองม้า ผักพาย ผักแว่น ใบมะกอก ลูกมะกอกสุกนิยมนำใส่ก้อยปลาชีว และใบบัวบก นอกจากนี้ยังมีมดแดงเปรี้ยวที่มักจะอาศัยอยู่ตามต้นไม้ริมแหล่งน้ำ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ผู้ที่ชอบกินปลาดิบให้ความเห็นว่า เมื่อเห็นมดแดงเปรี้ยว แล้วทำให้อยากกินก้อยปลา เพราะก้อยปลาใส่มดแดงเปรี้ยวแล้วอร่อย (ราชันย์ ธีระพันธ์, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2561) นับเป็นบริบททางกายภาพและชีวภาพที่สำคัญของชุมชนที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมการกินที่เอื้อต่อโภชนาการที่ไม่ดับและมะเร็งท่อน้ำดี จากการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างประเด็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปลา และอาหารที่เป็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนิด ประเภท และขนาดของปลาเกล็ดขาวในพื้นที่ พบว่า ชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชนิดและพันธุ์ปลาเกล็ดขาวที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชน ดังนี้ 1) ชนิดของปลาเกล็ดขาวที่มีขนาดใหญ่ เช่น ปลาโจก ปลาปาก ปลานวลจันทร์ ปลาหม ปลาทราย ปลาแก้ง ปลาอีสก ปลาจี เป็นต้น 2) ชนิดของปลาเกล็ดขาวขนาดกลาง เช่น ปลากระสูบ ปลาอีโตะ ปลาคุยลามา ปลาสร้อย ปลากุ่ม ปลาเวียนไฟ ปลาหัวแข็ง เป็นต้น 3) ชนิดปลาเกล็ดขาวขนาดเล็ก เช่น ปลาชีว ปลาขาวมน ปลาขาวใส ปลาชีวอ้าว ปลาหางแดง ปลาดอกจาน ปลากิ่งบาง ปลากระแตบ เป็นต้น จากการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อยจากชาวบ้านกลุ่มเป้าหมายในประเด็นดังกล่าว พบว่า ชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่ มีความคิดเห็นว่า ถ้าเป็นประเภทปลาเกล็ดขาวนั้นส่วนใหญ่จะนิยมนำมาปรุงกินดิบ หรือสุก ๆ ดิบ ๆ เช่น

อาหารประเภทก้อยปลาดิบ ซึ่งปลาที่นิยมนำมาปรุงเรียงตามลำดับ คือ (1) ปลาชีว ปลากุ่ม (2) ปลาอีโตะ ปลาขาว (3) ปลาคุยลามา ปลาขาว (4) ปลาขาวใส ปลาหัวแข็ง และ (5) ปลาชะโด ปลาหัวแข็ง ปลาปาก

อาหารประเภทปลาดิบ ซึ่งปลาที่นิยมนำมาปรุงเรียงตามลำดับ คือ (1) ปลาทองแถม (2) ปลาทองกาย (3) ปลาบู่ (4) ปลาดุก และ (5) ปลาคุยลามา ปลาอีโตะ 3) อาหารประเภทปลาต้มตุ๋น ซึ่งปลาที่นิยมนำมาปรุงเรียงตามลำดับ คือ (1) ปลากระสูบ (2) ปลาอีโตะ (3) ปลาสร้อย (4) ปลาขาว ปลาหัวแข็ง และ (5) ปลาคุยลามา

อาหารประเภทปลาสดตัวใหญ่ ซึ่งปลาที่นิยมนำมาปรุงเรียงตามลำดับ คือ (1) ปลาชะโด (2) ปลาซ้อ (3) ปลาตะเพียน (4) ปลาโจก และ (5) ปลานวลจันทร์

อาหารประเภทปลาจ่อม ซึ่งปลาที่นิยมนำมาปรุงเรียงตามลำดับ คือ (1) ปลาอืด (2) ปลาหมัด (3) ปลาลูกคอก หรือลูกปลาซ่อน (4) ปลาชีว และ (5) ปลาดอกแก้ว

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เสนาในกลุ่มมีความสอดคล้องกันหรือเป็นในทิศทางเดียวสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการกินปลาเกล็ดขาวดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ ของคนในชุมชน ที่เอื้อต่อการเกิดโรคมะเร็งตับและมะเร็งท่อน้ำดี ซึ่งวิถีวัฒนธรรมการกินดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ และชีวภาพของชุมชนที่ศึกษาด้วย

ในด้านวัฒนธรรมชุมชนที่สัมพันธ์กับการกินปลาเกล็ดขาวดิบหรือสุก ๆ ดิบ ๆ พบว่า ในพื้นที่มีลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน สรุปได้ดังนี้ 1) วัฒนธรรมการกินข้าวป่า ล้อมซุ่มจับปลา สืบบ่อปลา ลงแขกจับปลาเตรียมงานบุญ 2) วัฒนธรรมเรื่องการปรุงอาหารดิบ หรือสุก ๆ ดิบ ๆ เพราะยังมีความเชื่ออาหารดิบ หรือสุก ๆ ดิบ ๆ ทำให้มีเรี่ยวแรงในการทำงาน 3) วัฒนธรรมการแบ่งปัน อยู่ด้วยกัน กินด้วยกัน หรือแบ่งปันเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง หรือวัฒนธรรมการรวมกลุ่มของหมู่ญาติในชุมชน 4) วัฒนธรรมการกินง่ายอยู่ง่าย ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเราจะเห็นว่าคนอีสานจะมีความเป็นอยู่ในเรื่องของการแบกกินง่ายอยู่ง่าย ทำกินง่าย ๆ ไม่ต้องมีเครื่องปรุง หรืออุปกรณ์ในการทำมาก 5) วัฒนธรรมที่พึ่งพาอาศัยการหาอยู่หากินตามธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น แหล่งน้ำธรรมชาติ ในป่า โคน ภูเขา และไร่ท้องนา

จากการศึกษาพบว่า คนส่วนใหญ่ในชุมชนมีความคิดเห็นว่าการสืบทอดวัฒนธรรมการกินที่ถือปฏิบัติกันมาในชุมชนข้างต้นที่นิยมปฏิบัติกันมาก คือ วัฒนธรรมการกินข้าวป่า ซึ่งนิยมกันในช่วงฤดูแล้ง โดยการชักชวนกันไปสาปลาหรือสืบปลา (อีสานเรียกสาปลาหรือสืบปลา คือ วิถีเอน้ำออกจากสระ ห้วย ที่สามารถทำคันดินกั้นน้ำได้จนสามารถจับปลาได้ง่าย) หลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าวนาปีเสร็จแล้วของกลุ่มเครือญาติในชุมชน ซึ่งถือเป็นปัจจัยหลักที่สำคัญที่มีส่วนสนับสนุน และส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดวัฒนธรรมการกินปลาเกล็ดขาวแบบปรุงดิบ หรือสุก ๆ ดิบ ๆ ของคนในชุมชน นอกจากนั้นช่วงในฤดูกาลนี้จะเป็นช่วงที่ปริมาณน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้วย หนอง บึง ที่จะอยู่ในพื้นที่ชุมชนจะลด มีน้ำน้อยจึงสามารถที่จะลงหาจับปลา

ได้ง่าย ดังนั้นคนในชุมชนจึงมักจะชักชวนกันรวมกลุ่มไปล้อมซุ้มจับปลา จึงทำให้คนในชุมชนมีโอกาสดีกินปลาเกล็ดขาวแบบปรุงดิบ หรือสุก ๆ ดิบ ๆ กันเยอะ และได้อิ่มบ่อยมากกว่าช่วงฤดูกาลอื่น

วัฒนธรรมการกินของชุมชนดังกล่าวที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมา จึงเกิดเป็นความเคยชิน และความคุ้นเคยในการกิน อีกทั้งชุมชนแต่เดิมไม่มีทางเลือกในการกินอาหารมากนัก จะพึ่งพาอาศัยธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ชุมชนเป็นหลัก และกลายเป็นวิถีชีวิตเพราะปรุงเรียบง่ายและสะดวก จนกลายเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมการกินของคนในพื้นที่ไปแล้ว

จากการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์พบว่า ความเชื่อว่าการกินปลาดิบเป็นอายุวัฒนะและมีพลังในการทำงานยาวนานขึ้นมีเฉพาะบางกลุ่มที่กินเท่านั้น และที่ยังเห็นว่า ต้มเหล้าขาวฆ่าพยาธิแล้วจึงกินปลาดิบได้ เมื่อปรุงด้วยของเปรี้ยว เช่น มดแดง มะนาว ก็ฆ่าพยาธิได้ เมื่อปรุงด้วยของเผ็ด และพริกสดเผ็ด เป็นสมุนไพรฆ่าพยาธิได้ รวมทั้งก็ยังเห็นว่าเมื่อปรุงจนได้ที่ คั้นผสมจนปลาดิบเป็นสีขาาก็ไม่มีพยาธิอยู่แล้ว มีเพียงบางคนและมีจำนวนน้อยมาก ในประเด็นชาติพันธุ์พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวมีบทบาทเอื้อเกื้อกูลต่อการกินปลาดิบของชุมชนมากกว่ากลุ่มอื่น (อมฤต จันทะเสน, สัมภาษณ์, 21 เมษายน 2561) คติเรื่องการกินดังกล่าวสอดคล้องกับภูมิโนเวศวัฒนธรรมของพื้นที่ที่ศึกษา ส่วนรูปแบบการถ่ายทอดวัฒนธรรมการกินปลาดิบในชุมชนนั้น พบทั้งในระดับบุคคล ระดับครอบครัว และระดับชุมชนหรือสังคม

3. ด้านวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสาน

หลักการแก้ปัญหาทางวัฒนธรรมมี 3 ระดับ คือ 1) ระดับการตระหนักรู้และความเข้าใจขั้นพื้นฐาน ซึ่งในที่นี้ได้กำหนดประเด็นที่ต้องตระหนักรู้เป็นพื้นฐาน คือ สภาพแวดล้อม กลุ่มชาติพันธุ์ การตั้งถิ่นฐาน และประเพณีพิธีกรรม การเข้าใจดังกล่าวเป็นพื้นฐานในการรับรู้รับทราบวัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชน ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใด แต่เป็นสิ่งที่ได้รับการปลูกฝังมาผ่านกลุ่มชาติพันธุ์ ครอบครัว ซึ่งเกี่ยวข้องกับพื้นที่ที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคแรก รวมทั้งการเข้าใจประเพณีพิธีกรรมในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานที่เกี่ยวข้องกับผีปอบ เชื่อมโยงมาถึงการสร้างสรรค์ประเพณีที่มาจากคติทางพระพุทธศาสนาผสมผสานกับสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งที่เป็น

วัตถุประสงค์และเป็นนามธรรม ทั้งนี้เพื่อให้วัฒนธรรมกินปรากฏตัวขึ้นในประเพณีพิธีกรรม มีตำแหน่งแห่งที่ของมันเอง จากการวิถิของวัฒนธรรมที่จะปะทะประสานและต่อรอง กับวิถีการกินดังกล่าวจะเกิดขึ้นในระดับที่สอง 2) ระดับการปรับเปลี่ยนได้แย้งคุณค่า แต่ประนีประนอมในทางปฏิบัติ ซึ่งเรียกอย่างหนึ่งว่า ระดับการสร้างความรู้ใหม่ ซึ่งจะเป็นตัวสร้างคุณค่าใหม่ด้วยแนวทางดังกล่าวเพื่อให้เกิดทักษะในการสร้างสรรค์ และปรับปรุงวัฒนธรรมการกินของชุมชนให้ปลอดภัย และสอดคล้องกับหลักการกิน ทางพระพุทธศาสนาและหลักโภชนาการสมัยใหม่ การทำให้เกิดทักษะนั้นถือว่าเป็น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งเริ่มจากการรับรู้รับทราบหลักการกินที่ถูกต้อง ในระดับนี้ผู้ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม เช่น พระสงฆ์ หรือฆราวาสผู้รู้แนะนำอคติการกิน ตามหลักพระพุทธศาสนาและความรู้สมัยใหม่ เพื่อปะทะประสานกับความรู้เดิม ในชุมชน โดยธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจะค่อย ๆ รับและปรับเปลี่ยน โดยผ่านผู้รู้ทางวัฒนธรรมที่เป็นผู้นำชุมชน ทั้งทางด้านการปกครองและด้านศาสนา ทั้งนี้วัฒนธรรมการกินใหม่จะเกิดขึ้นเมื่อมีการยอมรับคุณค่าใหม่ ความขัดแย้งทาง วัฒนธรรมด้านนี้จะคลี่คลายไปสู่การประนีประนอมทางวัฒนธรรมในที่สุด 3) ระดับ การสร้างการรับรู้แก่ชุมชนและสร้างการมีส่วนร่วมให้กับชุมชน เริ่มจากการมีส่วนร่วม ที่เกิดจากอคติความเชื่อของชุมชนเริ่มร่วมรับรู้วัฒนธรรมการกินปลาดิบ ร่วมสร้างความรู้ ด้านการกินที่เอื้อต่อสุขภาพ และร่วมหาแนวทางแก้ไขด้วยการรณรงค์ โดยเครื่องมือ ทางวัฒนธรรมเป็นสื่อในการจัดการกับปัญหาที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรม ระดับนี้ เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมในสังคมทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังที่เกิด กระแสตอบรับการรณรงค์ให้ลดละเลิกกินปลาดิบและสร้างภาพพจน์ใหม่เกี่ยวกับการ กินให้ปลอดภัยจากโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลด้านความเป็นมาของวัฒนธรรมการกินในอีสานที่สัมพันธ์กับปัญหา โรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ที่พบว่า วัฒนธรรมการกินปลาดิบในอีสาน นอกจาก ปรากฏในกระแสนของการพัฒนาการสร้างบ้านเมืองแล้ว ยังปรากฏในวรรณกรรมสำคัญ ในยุคประวัติศาสตร์ด้วย การกินปลาดิบในภาคอีสาน หากมองโดยวิถีการกินแล้ว นอกจาก ความอยู่รอดของชีวิตที่ต้องอาศัยอาหารแล้ว การกินดังกล่าวยังอยู่ในวิถีแห่งสุนทรียะ

เนื่องจากการรวมตัวกันไปกินเป็นกลุ่ม และการกินปลาดิบมักมีการดื่มสุราอันเป็นวัฒนธรรมการดื่ม เพื่อแสวงหาสุนทรียะหรือความสำเร็จในชีวิตหลังจากเสร็จการทำงานหนักในไร่นา หรืออาจเป็นการฉลองร่วมกันในบางโอกาสของคนกลุ่มเล็ก ๆ หรือเป็นรูปแบบการกินที่เป็นการเฉลิมฉลองในวาระพิเศษของกลุ่มคนที่วัฒนธรรมเดียวกัน โดยเฉพาะชาวอีสานที่ไปทำงานต่างถิ่นเมื่อกลับไปยังภูมิลำเนาเดิมทำให้หนักถึงบรรยากาศเก่า ๆ ที่เคยผูกพันกับท้องไร่ท้องนา เคยหาอยู่หากินตามลำห้วยที่ไร่นา

ด้วยเหตุดังกล่าว ทำให้การกินปลาดิบได้รับการสืบทอดส่งต่อกันมาหลายชั่วคน ในที่สุดก็กลายเป็นอัตลักษณ์ด้านการกินอย่างหนึ่งของอีสาน นอกจากนั้นในเชิงสังคม การกินปลาดิบยังถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ได้หลายอย่าง เช่น เป็นสัญลักษณ์ความเป็นชายชาติการเข้าพวกเดียวกัน การเป็นคนกล้าหาญในกลุ่มเพื่อน ประเด็นนี้ยังสอดคล้องกับผลการวิจัยด้านพฤติกรรมที่ทำให้ติดเชื่อพยาธิใบไม้ตับซ้ำของบุญจันทร์ จันทรมหา (2543) ที่พบว่า เพศชายมักจะมีพฤติกรรมบริโภคปลาดิบกับเพื่อน หรือญาติในครอบครัว สัญลักษณ์เหล่านี้พบได้มากในช่วงที่ไม่มีการรณรงค์ให้เลิกกินปลาดิบ ขณะเดียวกันเมื่อมีการรณรงค์ให้เข้าใจถึงโทษภัยของการกินปลาดิบ การกินปลาดิบก็กลับกลายเป็นสัญลักษณ์ของความไม่รู้ ความล้าหลัง หรือเกิดภาพพจน์ที่ไม่ดีกับการกินปลาดิบ หากมองในแง่เศรษฐกิจการกินปลาดิบก็เป็นทางเลือกของผู้ที่มีทางเลือกด้านอาหารการกินน้อยกว่าคนอื่นในชุมชน การกินปลาดิบจึงเป็นภาพสะท้อนความยากจนในภาคอีสานด้วย กล่าวคือ เมื่อยังมีความยากจนโอกาสที่จะกินปลาดิบหรือแบบดิบ ๆ สุก ๆ ที่ทำให้มีโอกาสดิตเชื่อพยาธิใบไม้ตับและเป็นมะเร็งท่อน้ำดีก็มีมากขึ้น สมดังที่กล่าวกันว่า โรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีที่เป็นผลมาจากดิตเชื่อพยาธิใบไม้ตับนั้นเป็นโรคของคนจนโดยแท้ มมองในมุมนี้หากความยากจนในภาคอีสานได้รับการแก้ไขมากก็จะส่งผลให้คนดิตเชื่อพยาธิใบไม้ตับลดลงมากตามไปด้วย เพราะเมื่อมีเงินใช้จ่ายสะดวกขึ้นทางเลือกการกินก็มากขึ้นด้วย

ภาพลักษณ์ของการกินปลาดิบในภาคอีสานเปลี่ยนไปเปลี่ยนมาได้ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในขณะนั้น เช่น เมื่อก่อนเป็นสัญลักษณ์ของผู้ชายมีอำนาจในการจัดสรรและเข้าถึงอาหารใหม่สด เป็นเครื่องหมายของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นอาหารประกอบในพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา ปัจจุบันเป็นสัญลักษณ์ของอันตรายต่อชีวิตและสังคมเป็นเขตแดนทางการกินที่ผู้ปรารถนาสุขภาพที่ดีไม่ควรเข้าไปใกล้ สอดคล้อง

การศึกษาของกรีนทรีตัน บุญช่วยธนาสิทธิ์ และคณะ (2557) ที่พบเรื่องการพัฒนา รูปแบบการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการป้องกันโรคพยาธิใบไม้ตับในชุมชน

2. ด้านวัฒนธรรมการกินปลาดิบของชุมชนในพื้นที่ที่สัมพันธ์กับปัญหา โรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ผลการศึกษาข้างต้นสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับ นิเวศวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ควรกล่าวด้วยว่าการศึกษาวัฒนธรรมการกินปลาดิบในหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง ไม่ได้หมายความว่า สมาชิกทุกคนในสังคมหมู่บ้านที่มีวัฒนธรรมการกินปลาดิบ จะเป็น สมาชิกของวัฒนธรรมการกินดังกล่าวด้วย มีเพียงบางคนหรือบางกลุ่มเท่านั้นเป็นสมาชิก ของวัฒนธรรมการปลาดิบ ดังนั้นวัฒนธรรมการกินจึงมีอยู่เป็นเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะ บุคคลที่อยู่ภายในภาคอีสานเท่านั้น

3. ด้านวัฒนธรรมไท-ลาวกับการแก้ไขปัญหาระบาดของโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็ง ท่อน้ำดีในภาคอีสานนั้น เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ของชีวิตสังคมและวัฒนธรรม อันเนื่องมาจากการ กินปลาเกล็ดขาวดิบแล้วติดพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีมากเป็นอันดับหนึ่งของ โลก จึงนับเป็นปรากฏการณ์ที่ท้าทายต่อหลักจริยธรรมด้านการกินในพระพุทธศาสนา อย่างมาก เนื่องจากภาคอีสานของไทยถือว่าเป็นฐานที่มั่นสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาทแห่งหนึ่งของโลก ในทางประวัติศาสตร์ภาคอีสานเป็นพื้นที่ที่รับพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ศตวรรษที่ 12-14 จนถึงปัจจุบัน ประมาณครึ่งหนึ่งหรือ 50% ของวัดในประเทศไทย อยู่ในภาคอีสาน และวัดส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านชนบท ในขณะที่พระพุทธศาสนา มีหลักจริยธรรมการกินที่เอื้อต่อสุขภาพ ห่างไกลจากโรคภัย รวมทั้งการเบียดเบียน ตนเองและสัตว์อื่น อีกทั้งบรรพบุรุษในประวัติศาสตร์การสร้างสรรควัฒนธรรมไท-ลาว มีเจตนารมณ์ที่จะสร้างวิถีวัฒนธรรมของตนกลมกลืนกับหลักการของพระพุทธศาสนา มาหลายชั่วคน ปรากฏการณ์ของโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสาน จึงเป็นสิ่งที่ต้องทบทวนรูปแบบการสร้างวัฒนธรรมไท-ลาว อันเป็นคำเรียกวัฒนธรรมหลัก ในอีสาน ในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมไท-ลาวอันมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ควรนำ หลักการกินที่ดีตามแนวพระพุทธศาสนามาเป็นแนวทางสนับสนุนและสร้างสรรค์ วัฒนธรรมการกิน เช่น หลักโภชนาภัณฑ์ตัญญูตา คือ การรู้จักประมาณในการบริโภค อาหาร หลักโภชนาภัณฑ์ปายะ คือ การบริโภคอาหารที่ปลอดภัยถูกสุขลักษณะ เอื้อต่อ สุขภาพและละเว้นอาหารที่ทำลายสุขภาพ หลักการพิจารณาอาหารทั้งก่อนบริโภค

ขณะบริโภคร และหลังบริโภคร รวมทั้งข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการรับและการฉันอาหารของพระภิกษุ ในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ในกระบวนการสร้างวัฒนธรรมไท-ลาว ที่มีหลักพระพุทธศาสนา เป็นแกนกลางนั้น ควรมีการทบทวนท่าทีของประเพณีพิธีกรรมแบบชาวพุทธซึ่งประณีประนอม กับวิถีวัฒนธรรมการกินที่มีอยู่มาก่อนอย่างไร

ข้อเสนอแนะการวิจัย

การแก้ไขปัญหาในระดับวัฒนธรรมการกินในชุมชน ส่วนหนึ่งจำเป็นต้องศึกษา รากฐานทางคติความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา เนื่องจากวัฒนธรรมไท-ลาวในอีสาน ปัจจุบันมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานและองค์ประกอบสำคัญ เพื่อสร้างวัฒนธรรม การกินทางพระพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการปลอดจากโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี ในชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสรรควัฒนธรรมการกินที่เอื้อให้สังคมอีสาน ปลอดภัยจากโรคนี้อย่างยิ่งยืนต่อไป ในระดับนโยบายการร่วมมือกับคณะสงฆ์ในพื้นที่ รณรงค์พร้อมกับการให้ความรู้พุทธโภชนาการที่ถูกต้อง อาจเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยทำให้ ปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคอีสานค่อย ๆ หดไปในปีที่สุด

ในส่วนของการศึกษาต่อไปควรศึกษาเรื่องการกินในพุทธจริยศาสตร์กับการแก้ไข ปัญหาโรคพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี เพื่อสร้างองค์ความรู้ให้พระสงฆ์ในชนบท ได้ทราบและเผยแผ่ต่อไป อีกทั้งยังเป็นแนวทางนำหลักธรรมคาสอนเรื่องการกิน ในพระพุทธศาสนามาปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการกินปลาดิบ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการกิน อย่างหนึ่งในวัฒนธรรมไท-ลาว

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ เป็นโครงการย่อยภายใต้โครงการการศึกษาข้อมูลและ ชุดความรู้พื้นฐานทางสังคมเกี่ยวกับพยาธิใบไม้ตับและมะเร็งท่อน้ำดี กรณีศึกษาพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขอขอบคุณ รศ.นพ. ณรงค์ ชันตีแก้ว ผู้อำนวยการสถาบัน วิจัยมะเร็งท่อน้ำดี คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศ.ดร. พวงรัตน์ ยงวนิชย์ ศ.ดร. เสกสรรค์ ยงวนิชย์ ที่ปรึกษาโครงการฯ รศ.ดร. ประสิทธิ์ คุนุรัตน์ หัวหน้า โครงการหลัก และขอขอบคุณมายังนักวิจัย รวมทั้งเจ้าหน้าที่โครงการฯ ที่ทำงาน ในพื้นที่และประสานงานต่าง ๆ ทำให้การดำเนินการวิจัยสะดวกและสำเร็จด้วยดี

รายการอ้างอิง

- กรัณพรัตน์ บุญช่วยธนาลิทธิ และคณะ. (2557). การพัฒนารูปแบบการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการป้องกันโรคพยาธิใบไม้ตับ ในชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จำเนียร มัดกิต และคณะ. (2557). รูปแบบการสร้างสำนึกเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งอาหารของชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองงูจิ้งตัวบลนาแก อำเภอนาวัง จังหวัดหนองบัวลำภู. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ปรีชา อุยตระกูล. (2560). วัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนอีสานเหนือ. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์ จำกัด.
- ณรงค์ ขันดีแก้ว. (2559). เมื่อพิชิตเขาลูกแรก: มหาวิทยาลัยขอนแก่นผลักดันการแก้ไขพยาธิใบไม้ในตับและมะเร็งท่อน้ำดีให้เป็นวาระแห่งชาติ. วารสารโครงการ CASCAP โครงการแก้ไขพยาธิใบไม้ในตับและมะเร็งท่อน้ำดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2(6), 5-8.
- ทรงวุฒิ ศรีวิไล. (2556). วรรณคดีอีสาน เรื่อง สิ้นไซ (สังข์ศิลป์ชัย). ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2527). ประวัติการสืบทอดวัฒนธรรมอีสาน. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- นวรรตน์ บุญภิละ. (ม.ป.ป.). วิถีวัฒนธรรม ภูมิปัญญาด้านอาหารชาวภูไทในอีสาน. อุตรธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี.
- บุญจันทร์ จันทรมหา. (2543). พฤติกรรมการติดเชื้อโรคพยาธิใบไม้ตับซ้ำ กรณีศึกษาตำบลบึงเนียม จังหวัดขอนแก่น. ภาคนิพนธ์ปริญญาสาธาณสุขศาสตรบัณฑิต, คณะสาธาณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.
- บุญชู วัฒงษา และคณะ. (2555). โครงการศึกษาองค์ความรู้ปาลาธรรมชาตในเขตทุ่งกุลาร้องไห้จากภูมิปัญญาคนสาปลา บ้านโนนสวรรค์ ตำบลโนนสวรรค์ อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ดระยะที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

- พวงรัตน์ ยงวนิชย์. (ม.ป.ป.). *กระบวนการก่อมะเร็งเรื้อรังที่สัมพันธ์กับการติดเชื้อพยาธิใบไม้ในตับ*. ขอนแก่น: คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ไพบุลย์ สิทธิถาวร. (ม.ป.ป.). *ธรรมชาติวิทยาของพยาธิใบไม้ในตับ*. ขอนแก่น: คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- มูลนิธิมะเร็งเรื้อรังที่น้ำดี. (2559). *ลักษณะอาการของโรคมะเร็งที่น้ำดี*. วันที่ค้นข้อมูล 18 ธันวาคม 2560, จาก <https://goo.gl/VTIaBW>.
- ราชันย์ ถิระพันธ์. (31 มีนาคม 2561). *กลุ่มอาชีพเกษตรกร*. สัมภาษณ์.
- วรรณวิภา มาลัยทอง และคณะ. (2552). การศึกษาประสิทธิภาพของการบันทึกพฤติกรรม การบริโภคปลาติดอย่างต่อเนื่องด้วยตนเองเพื่อป้องกันการติดเชื้อพยาธิใบไม้ในตับ บ้านทุ่งเหียง ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา. *วารสารเวชสารแพทย์ทหารบก*, 5(62), 27-42.
- สันต์ศิริ ศรีมณี และคณะ. (2541). *โรคพยาธิใบไม้ในตับ*. รายงานทางวิชาการฉบับปรับปรุงใหม่. กรุงเทพฯ ฯ: กระทรวงสาธารณสุข.
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม. (2557). *รายงานผลการปฏิบัติราชการและผลงานเด่นของกระทรวงสาธารณสุข ปีงบประมาณ พ.ศ. 2557*. นครพนม: สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครพนม.
- อมฤต จันทะเสน. (21 เมษายน 2561). *กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป*. สัมภาษณ์.
- อังษณา ยศปัญญา และคณะ. (2558). *ความชุกและปัจจัยที่มีต่อการเกิดโรคพยาธิใบไม้ในตับ จังหวัดเลย*. ขอนแก่น: สำนักงานป้องกันควบคุมโรคที่ 6 จังหวัดขอนแก่น.
- อุดม จุมพลหล้า และคณะ. (2549). *วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในวิถีชีวิตของคนไทย แถบลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ ฯ: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม.